

РОЗДІЛ VI

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАЦІ

УДК 37.015.3:159.964.2

DOI 10.31339/2413-3329-2018-2(8)-241-243

Нелін Євген Володимирович,

кандидат педагогічних наук, психоаналітик,
м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ У КОНТЕКСТІ МЕТАПСИХОЛОГІЇ З. ФРЕЙДА (Ч. 1)

У статті розкриваються погляди З. Фрейда на проблему взаємодії і впровадження психоаналізу у педагогічну практику. Доведено, що психоаналітична педагогіка розвивалася на тлі розробок теорій несвідомого, тлумачення сновидінь, концепції метапсихології і досліджень дитячої сексуальності. Встановлено, що ідеї психоаналітичної педагогіки розроблялися з метою зменшення дитячих неврозів і спрямуванні внутрішніх потягів дітей у соціально корисну сферу. Зроблено висновок, що педагогічні погляди З. Фрейда були схожі з ідеями вільного виховання, тоді як авторитарна педагогіка визначалась З. Фрейдом як така, що травмує психіку дитини.

Ключові слова: психоаналіз, педагогіка, психоаналітична педагогіка, сексуальне виховання, З. Фрейд, метапсихологія.

Постановка проблеми. Постать З. Фрейда завжди викликала суперечливі репліки і спонукала до дискусій між представниками наукового світу, філософії, культури і мистецтва. Для одних він був зразковим винахідником-першовідкривачем, який явив світу теорії несвідомого і тлумачення сновидінь, концепції метапсихології, агресії, психічної енергії, психосоматичних розладів, захисних механізмів і багато чого іншого.

Для других постать З. Фрейда асоціювалась з викривленими поглядами на природу людини й аморальними дослідженнями повсякденної сексуальності. У будь-якому разі універсальність ідей З. Фрейда на тривалий час сформувала підґрунтя для розробок нових теорій розвитку особистості, а для психоаналізу відкриття З. Фрейда дотепер складають теоретичний базис й методичну основу сучасних психоаналітичних досліджень загалом і психоаналітичної педагогіки зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти психоаналітичної педагогіки були розкриті у працях А. Вертеля, О. Петренка, Т. Хомуленко, І. Шпичак, однак проблема формування психоаналітичної педагогіки у працях З. Фрейда допоки не була вивчена українськими вченими.

Мета статті: розкрити ключові ідеї психоаналітичної педагогіки на ранніх етапах її становлення З. Фрейдом. Завдання дослідження: 1) визначити зміст ключових положень психоаналізу у контексті метапсихології З. Фрейда; 2) розкрити специфіку поглядів З. Фрейда на використання психоаналізу в педагогічній практиці.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань нами було використано біографічний і проблемно-хронологічний підходи, що дозволило розкрити педагогічні погляди З. Фрейда через призму його професійного розвитку та у часовій послідовності.

Результати дослідження. Існує думка, що від початку механізми функціонування психіки цікавили З. Фрейда більше ніж терапевтична робота. Більшість його послідовників також переважно досліджували, аналізували й узагальнювали дані психічних процесів і гіпотетичних структур психіки, і лише з часом фокус уваги почав змінюватися у бік терапії. З роками відбувалося розширення теоретичного поля психоаналізу. Завдяки зусиллям А. Адлера зросла увага до проблем інклюдції та роботи з дефективними дітьми; М. Кляйн ввела в науковий обіг термін «проективна ідентифікація»; У. Біон розробив концепцію контейнерування, Дж. Боулбі – концепцію прив'язаності, Ж. Лакан – стадію дзеркала і концепцію Іншого тощо. Однак нові теоретичні розробки суттєво не змінили, а, скоріше, розширили вже існуючу теорію, яку сам З. Фрейд називав метапсихологією [4, с. 109–110].

Під метапсихологією З. Фрейд розумів розробку концептуальних моделей психіки, які не залежали від набутого досвіду. До таких моделей зазвичай відносять теорію потягів,

концепцію витіснення і модель психічного апарату, тобто усе, що перебуває з іншої сторони (поза межами) свідомості. Історично метапсихологія З. Фрейда включала три спектри розгляду психічних явищ: економіку, топіку й динаміку [1, с. 18–19]. Деякі психоаналітики, зокрема Б. Мур і Б. Файн, відносять до метапсихології також генетичний та адаптивний підходи, які, хоча й не виокремлювалися самим З. Фрейдом, знайшли своє відображення у його працях і дослідженнях його послідовників.

Структурний підхід у метапсихології З. Фрейда, як відомо, представлений двома топографічними моделями. Перша топіка З. Фрейда поєднувала три сфери психічного життя: свідоме, підсвідоме і несвідоме. З роками ця модель була переглянута і деталізована. Нова ж, більш ускладнена модель, іменована другою топікою, передбачала умовне розділення психічного апарату на три структури: Воно (Id), Я (Ego) і Над-Я (Super Ego), які органічно суперечили і доповнювали одна одну.

Сутністю економічного підходу метапсихології є те, що психічна енергія кожної людини, будь то учитель чи учень, виникає в надрах Воно, акумулюється та вивергається на зовні, проходячи терни наявних ідеалів Над-Я та виконавчі рішення Ego. Відповідно, у кожній ситуації, людина зіштовхується з проблемою розподілу енергії в умовних пластах психіки, а також рішенням її подальшої акумуляції або виверження. Зважаючи на це, для психоаналізу важливим є врахування порогів чутливості, дослідження законів нагромадження енергії та подальшого її розрядження. Власне на цьому і ґрунтується третій, динамічний підхід, який передбачає, що будь-який енергетичний імпульс людини має своє джерело, силу та об'єкт виверження. Сутністю ж адаптивного підходу є врахування міжособистісного фактору, зважаючи на те, що поведінка людини суттєво залежить від наявності (відсутності) оточуючих. Основою ж генетичного підходу є розуміння того, що дослідження психіки дорослого є неможливим без урахування подій раннього віку [3, с. 107].

Не прагнучи детально описати структуру людської психіки та механізми її діяльності, відповідно до теорії метапсихології, загостримо увагу на проблемі використання психоаналізу самим З. Фрейдом у виховних і корегуючих цілях. Як самостійний метод психоаналіз виник після 1895 р. внаслідок відмови З. Фрейда від використання гіпнозу у психотерапевтичній практиці. У 1897 р. виходить праця З. Фрейда «Дитячий церебральний параліч», в якій дослідник запропонував першу класифікацію ДЦП, а також виявив припущення, доведене у 1980-х роках, що аномалію роботи головного мозку можна виявити під час внутрішньоутробного розвитку дитини.

Протягом 1897–1899 рр. З. Фрейд працював над монографією «Тлумачення сновидінь», в якій вперше описав механізми роботи несвідомого. Розкриваючи причини виникнення і смислове наповнення сновидінь З. Фрейд акцентує увагу на дитячих

спогадах, стверджуючи: «Чим глибше ми аналізуємо сновидіння, тим частіше стаємо на слід дитячих переживань, які в латентному стані сновидіння грають роль першоджерел» [10, с. 213]. Як приклад, З. Фрейд наводить «Сон про іспит», який, на його думку, снився кожному, хто успішно склав важливі іспити й отримав диплом. І навіть після того, зауважує З. Фрейд, як ми перестали бути школярами, і нас не крають, як раніше, батьки і вихователі, а пізніше – учителі, а подальшим вихованням займається життя, нам сняться гімназійні або університетські іспити, на яких кожен боявся не досягти успіху. І тому не дивно, що в період, коли ми відчуваємо тиск відповідальності у дорослому віці, до нас приходять сновидіння про найбільш важливий у минулому навчальний іспит, який ми склали [10, с. 286].

У 1905 р. публікується робота З. Фрейда «Фрагмент аналізу одного випадку істерії» (історія Дори), що вважається першим прикладом підліткового психоаналізу. У психоаналіз 18-річна Дора (у житті – Іда Бауер) потрапила завдяки батьку, який привів її до З. Фрейда у 1899 р. з проханням вилікувати істеричні симптоми доньки. Прагнучи встановити, чи мали симптоми Дори істеричний характер, З. Фрейд опрацював її сексуальні фантазії, однак за три місяці не спроміг її вилікувати, оскільки Дора вирішила припинити аналіз. Пізніше, у 1909 р., виходить праця «Аналіз фобії п'ятирічного хлопчика» (історія маленького Ганса), в якій З. Фрейд продемонстрував приклад дитячого психоаналізу [9]. Як відомо, З. Фрейд проводив аналіз Ганса (у житті – Герберт Граф) опосередковано, через батька Ганса, який був прихильником ідей психоаналізу.

Ці два приклади аналізу демонструють сексуальну історію невротизації особистості, виникнення Едипового комплексу, і, не зважаючи на те, що обидві історії є скоріше підтвердженням ідей психоаналізу, аніж керівництвом для його проведення, вони стали основою для подальших розвідок дитячого психоаналізу. Власне наступні дослідження З. Фрейда стосувалися обґрунтування теорії сексуальності у виникненні невротів, про що йшлося у працях «Про психоаналіз» (1910), «Леонардо да Вінчі – спогад дитинства» (1910), «Сюжети казок у сновидіннях» (1913), «Із життя дитячої душі (Два випадки дитячої брехні)» (1913), «Про психологію гімназистів» (1914) та ін. Зокрема у праці «Про психоаналіз» (1910) З. Фрейд загострює увагу на проблемах первинних об'єктів і сепарації від батьків, стверджуючи, що відхід дитини від батьків повинен бути неминучим завданням для того, щоб соціальному положенню дитини не загрожувала небезпека, а на місце впливу батьків має прийти виховання. Власне психоаналіз З. Фрейда визначає як продовження виховання у сенсі знищення інфантильних залишків [7, с. 101].

У віці 9–17 рр. (1865–1873) З. Фрейд відвідував муніципальну реальну гімназію ерцгерцога Райнера, яку закінчив на відмінно. З нагоди святкування 50-річного ювілею гімназії (1914) було видано збірник праць відомих учителів і випускників, одну зі статей до якого написав З. Фрейд. У своїх рефлексіях З. Фрейд акцентує увагу на власних юнацьких міркуваннях і помилках, на першому знайомстві з науковим світом, на написанні випускового есе з теми «Вибір майбутньої професії».

Описуючи хвилювання від зустрічі з колишніми учителями З. Фрейд зауважує: «Не знаю, що впливало на нас сильніше і було більш важливим – викладання нам наук або особистість наших учителів. У будь-якому разі, шлях до наукового світу пролягав через особистості учителів...» [8, с. 257]. Розкриваючи амбівалентне ставлення учнів до учителів З. Фрейд доходить висновку, що на час завершення едипу, коли кожен юнак розчарується у всемогутності батька, акцент поваги і нових очікувань лягає на

учителя, по відношенню до якого дитина відчуває любов і повагу з однієї сторони, і критичну ненависть з іншої водночас [8, с. 259].

У Вступних лекціях до психоаналізу (1917) сам З. Фрейд пише: «Лише одну тему я не можу так просто оминати, але не тому, що так багато розумію чи сам багато зробив у ній. Зовсім навпаки, я нею майже ніколи не займався. А між тим це надзвичайно важливо, так багато обіцяє в майбутньому і, можливо, є найбільш важливим з усього, чим займається психоаналіз. Я маю на увазі використання психоаналізу у педагогіці, у вихованні майбутнього покоління» [6, с. 392].

Розмірковуючи про педагогічний поклик З. Фрейда говорить, що вихователем може бути лише той, хто може відчути у собі душу дитини, тоді як ми, дорослі, не розуміємо дітей тому, що не пам'ятаємо більше і наше дитинство. Наша власна амнезія дитинства є доказом того, наскільки ми йому стали чужими [12, с. 180]. З. Фрейд говорив, що ідеї психоаналізу у педагогічній практиці полягають у тому, щоб сформувати «Я», відкрити йому доступ до тих знань, які скриті від свідомості і мають ризик бути назавжди схованими, якщо тільки школа, як педагогічне джерело, не буде це «Я» сформувати [13, с. 142–143].

У ці роки З. Фрейда, за просвітницьку діяльність, було нагороджено літературною премією імені Й. Гете (1930), присуджуючи яку засновники премії зазначили: «Опікунська рада воліє висловити свою високу оцінку значного впливу, який чинять на творчі сили сучасності створені Вами нові форми досліджень. Суворо використовуючи природничий підхід і водночас, сміливо пояснюючи створені поетами метафори, Ви проклали своїми дослідженнями стежку до пізнання інстинктивної сили людської душі і тим самим надали можливість зрозуміти причини виникнення і побудови багатьох форм культури, а також зцілювати від хвороб, до яких не могла підібрати ключ традиційна медицина. Однак Ваша психологія збентежила і збагатила не лише медичну науку, але і світ думок митців, поетів і вчителів...» [11].

Зокрема, як стверджує Д. Пашенко, Д. Дьобі поділяв ідею З. Фрейда про те, що дитина у своєму індивідуальному розвитку повторює фази родової еволюції [2, с. 130], а за свідченням П. Трабалліні З. Фрейд і М. Монтессорі були знайомі, обопільно впливали на погляди один одного та інших психоаналітиків, зпоміж яких були А. Адлер, який поділяв ідеї вільного виховання, Е. Еріксон, який для роботи у школі «Хітцинг» пройшов у Відні курси з педагогіки Монтессорі, а також А. Фрейд, яка просила М. Монтессорі бути її особистим радником [14]. Сам же З. Фрейд велике значення у своїх дослідженнях приділяв ідеям статевого виховання та розробці теорії сексуальних потягів, про що раніше говорив Ж. Ж. Руссо: «Я завжди бачив, що молоді люди, які з раннього віку зіпсовані і віддані жінкам і розпусті, ставали жорсткими, а палкість темпераменту робила їх нетерплячими і мстивими [...] їхня уява, повністю зайнята одним предметом, відмовлялася від усього іншого. Вони не знали ані жалюців, ані милосердя. Вони пожертвували б батьком, матір'ю, всесвітом заради своїх маленьких задоволень» [5, с. 259].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ключові ідеї психоаналітичної педагогіки на ранніх етапах її становлення визначалися як протилежні ідеям авторитарної педагогіки. Головна ідея психоаналізу в освіті полягала у психологічній підтримці учнів, зменшенні напруження та подоланні нервового напруження, зокрема через реалізацію концепції сексуального виховання. Найбільш дотичними з ідеями З. Фрейда були погляди Ж.-Ж. Руссо і М. Монтессорі. Подальші дослідження вбачаємо у вивченні психоаналітичної педагогіки в контексті структурної моделі З. Фрейда (Воно, Я, Над-Я).

Список використаних джерел

1. Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. Словарь по психоанализу [електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.e-reading.club/chapter.php/45940/12/Laplansh%2C_Pontalis_-_Slovar%27_po_psihoanalizu.html
2. Пашенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці. – К.: Наук. світ, 2001. – 278 с.
3. Психоаналитические термины и понятия : Словарь / Под ред. Барнесса Э. Мура и Бернарда Д. Файна. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.

4. Решетников М. М. Современный психоанализ: смена парадигмы развития / М. М. Решетников // Российский психотерапевтический журнал. – 2017. – № 1. – С. 108–113.
5. Руссо Ж.Ж. Педагогические сочинения: в двух томах. Т. 1. Эмиль, или О воспитании – М.: Педагогика, 1981. – 656 с.
6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. – М., 1989.
7. Фрейд З. О психоанализе. Леонардо да Винчи / З. Фрейд. – Харьков: Фолио, 2009. – 256 с.
8. Фрейд З. Психологические сочинения. Собрание сочинений в 10 томах. Том 4. – М.: ООО «Фирма СТД», 2006. – 336 с.
9. Фрейд З. Собрание сочинений в 26 томах. Т. 5. Фобические расстройства. Маленький Ганс. Дора. – Санкт-Петербург: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2012. – 370 с.
10. Фрейд З. Толкование сновидений. Собрание сочинений в 10 томах. Том 2. – М.: ООО «Фирма СТД», 2008. – 683 с.
11. Freud, S. Gesammelte Werke. London: Imago Pub. Co, 1940–[52], Bd. 1–3. – S. 545–546.
12. Freud, S. Nachwort zur «Frage der Laienanalyse» II S. Freud: Studienausgabe. Ergänzungsband. Frankfurt I Main: Fischer, 1975. – S. 135–189.
13. Freud, S. The Complete Philosophical Works [Text]. London: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, 1953, Vol. XVII. – 745 p.
14. Trabalzini P. Maria Montessori e i rapporti con Sigmund Freud // Annali di storia dell'educazione e delle istituzioni scolastiche. – 2018. – № 25. – pp. 146–162.

References

1. Laplanche J., Pontalis J.-B. Slovar po psihoanalizu [Dictionary of Psychoanalysis]. Retrieved from https://www.e-reading.club/chapter.php/45940/12/Laplanche%2C_Pontalis_-_Slovar%27_po_psihoanalizu.html
2. Pashenko D. I. Genezis humanistychnykh idey u pedagogiki [Genesis of humanistic ideas in pedagogy]. – K.: Nauk. svit, 2001. – 278 p.
3. Psihoanaliticheskie terminy i ponyatiya : Slovar [Psychoanalytic Terms and Concepts: Dictionary] / Pod red. Barnessa E. Mura i Bernarda D. Fayna. – M.: Nezavisimaya firma «Klass», 2000. – 304 p.
4. Reshetnikov M. M. Sovremennyy psihoanaliz: smena paradigmy razvitiya [Modern psychoanalysis: a change in the development paradigm] / M. M. Reshetnikov // Rossiyskiy psihoterapevticheskiy zhurnal. – 2017. – # 1. – pp. 108–113.
5. Russo J.J. Pedagogicheskie sochineniya: v dvuh tomah. T. 1. Emil, ili O vospitanii [Pedagogical writings: in two volumes. T. 1. Emil, or On Education] – M.: Pedagogika, 1981. – 656 p.
6. Freud S. Vvedenie v psihoanaliz. Lektsii [Introduction to psychoanalysis. Lectures] – M., 1989.
7. Freud S. O psihoanalize. Leonardo da Vinci. – Kharkiv: Folio, 2009. – 256 p.
8. Freud S. Psihologicheskie sochineniya [Psychological writings]. Sbranie pochineniy v 10 tomah. Tom 4. – M.: ООО «Фирма STD», 2006. – 336 p.
9. Freud S. Sbranie sochineniy v 26 tomah. T. 5. Fobicheskie rasstroystva. Malenkiy Gans. Dora. – Sankt-Peterburg: VEIP, 2012. – 370 p.
10. Freud S. Tolkovanie snovideniy [Interpretation of dreams]. Sbranie sochineniy v 10 tomah. Tom 2. – M.: ООО «Фирма STD», 2008. – 683 p.
11. Freud, S. Gesammelte Werke. London: Imago Pub. Co, 1940–[52], Bd. 1–3. – S. 545–546.
12. Freud, S. Nachwort zur «Frage der Laienanalyse» II S. Freud: Studienausgabe. Ergänzungsband. Frankfurt I Main: Fischer, 1975. – S. 135–189.
13. Freud, S. The Complete Philosophical Works [Text]. London: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis, 1953, Vol. XVII. – 745 p.
14. Trabalzini P. Maria Montessori e i rapporti con Sigmund Freud // Annali di storia dell'educazione e delle istituzioni scolastiche. – 2018. – № 25. – pp. 146–162.

В статье раскрываются взгляды З. Фрейда на проблему взаимодействия и внедрения психоанализа в педагогическую практику. Доказано, что психоаналитическая педагогика развивалась на фоне разработок теорий бессознательного, толкования сновидений, концепции метapsихологии и исследований детской сексуальности. Обосновано, что идеи психоаналитической педагогики разрабатывались с целью уменьшения детских неврозов и направлении внутренних влечений детей в социально полезную сферу. Сделан вывод, что педагогические взгляды З. Фрейда были схожи с идеями свободного воспитания, в то время как авторитарная педагогика определялась им как травмирующая психику ребенка.

Ключевые слова: психоанализ, педагогика, психоаналитическая педагогика, сексуальное воспитание, З. Фрейд, метapsихология.

Formation of Psychoanalytical Pedagogy in the context of S. Freud's metapsychology. The purpose of the article is to reveal the key ideas of psychoanalytic pedagogy at the early stages of its formation by S. Freud. Objectives of the study: 1) to determine the content of the key provisions of psychoanalysis in the context of metapsychology S. Freud; 2) to reveal the specifics of S. Freud's views on the use of psychoanalysis in pedagogical practice. The article reveals the views of S. Freud on the problem of interaction and the introduction of psychoanalysis in pedagogical practice. It has been proved that psychoanalytic pedagogy developed against the background of the development of theories of the unconscious, the interpretation of dreams, the concept of metapsychology and the study of child sexuality. It was established that the ideas of psychoanalytic pedagogy were developed with the aim of reducing children's neuroses and directing the internal trainings of children into a socially useful sphere. It is concluded that S. Freud's pedagogical views were similar to the ideas of free education, whereas authoritarian pedagogy was defined by S. Freud as being traumatic to the child's psyche. Prospects for further research we see in the study of psychoanalytic pedagogy in the context of the structural approach (in the interaction of Id, Ego, Super-Ego), as well of the ideas of psychoanalytic pedagogy by S. Freud's followers, in particular M. Klein and A. Freud.

Key words: psychoanalysis, pedagogy, psychoanalytic pedagogy, sexual education, S. Freud, metapsychology.